

ZDZISŁAW PENTEK

 <https://orcid.org/0000-0001-6500-6559>

Adam Mickiewicz University in Poznań

Faculty of History

Department of the History of Central and South-Eastern Europe

ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7

61-614 Poznań, Poland

zp26@amu.edu.pl

**ZOFIA A. BRZOWSKA, MIROSŁAW J. LESZKA,
NOWOGRÓD WIELKI. HISTORYCZNO-KULTUROWY
PRZEWODNIK PO ŚREDNIOWIECZNEJ REPUBLICIE,
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO,
ŁÓDŹ 2019, SS. 266**

**ZOFIA A. BRZOWSKA, MIROSŁAW J. LESZKA, NOWOGRÓD
WIELKI. HISTORYCZNO-KULTUROWY PRZEWODNIK
PO ŚREDNIOWIECZNEJ REPUBLICIE
[NOVGOROD THE GREAT. A HISTORICAL AND CULTURAL
GUIDE TO THE MEDIEVAL REPUBLIC],
LODZ UNIVERSITY PRESS, ŁÓDŹ 2019, PP. 266**

The book *Novgorod the Great. A Historical and Cultural Guide to the Medieval Republic* by Zofia A. Brzowska and Mirosław J. Leszka (1963–2024) is the result of a research project carried out between 2017 and 2019. It consists of a foreword, ten chapters, lists of Novgorodian rulers, bishops, and archbishops, and a comprehensive bibliography. The authors explore the history and political structure of the Novgorod Republic, focusing on the monuments of its capital, Novgorod the Great, arranged geographically. Their knowledge of written sources, especially the *Novgorod First Chronicle*, enabled them to reconstruct even lost or poorly preserved buildings. Field research helped verify historical accounts. The book discusses secular architecture and over forty churches, reflecting the city's wealth and

Received: 31.10.2025. Accepted: 3.11.2025.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: Adam Mickiewicz University in Poznań. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

importance until its annexation by Moscow in 1478 and its devastation by Ivan IV's troops in 1570. Detailed descriptions include the Kremlin (*Detinets*), the Market with nine churches, the Sophia Side with twelve churches, and the Market Side with nine. The final chapter presents seven sites from the surrounding area. Though not a traditional guidebook, the publication offers a panoramic view of medieval Novgorod's architecture. Enhanced with maps, plans, and color photographs, most taken by Mirosław J. Leszka, it provides a valuable contribution to Polish scholarship on Eastern European history.

Keywords: Novgorod the Great, Novgorod Republic, medieval architecture, churches and monasteries, historical sources

Książka *Nowogród Wielki. Historyczno-kulturowy przewodnik po średniowiecznej republice* autorstwa Zofii A. Brzozowskiej i Mirosława J. Leszki (1963–2024) jest efektem projektu naukowego realizowanego w latach 2017–2019. Składa się z przedmowy, dziesięciu rozdziałów, wykazów władców, biskupów i arcybiskupów nowogrodzkich oraz obszernej bibliografii. Autorzy ukazują historię i strukturę republiki nowogrodzkiej, koncentrując się na zabytkach jej stolicy – Nowogrodu Wielkiego, w układzie geograficznym. Dzięki znajomości źródeł, zwłaszcza *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego*, możliwe było odtworzenie także nieistniejących obecnie budowli. Badania terenowe pozwoliły skonfrontować przekazy źródłowe z rzeczywistością. Książka omawia zarówno budowle świeckie, jak i ponad czterdzieści cerkwi, co świadczy o bogactwie i znaczeniu miasta aż do jego podporządkowania Moskwie w 1478 r. i późniejszego zniszczenia przez opryczników Iwana IV w 1570 r. Szczegółowo opisano kreml (*Dietiniec*), Targ z dziewięcioma cerkiewiami, Stronę Sofijską z dwunastoma cerkiewiami oraz Stronę Targową z dziewięcioma. W rozdziale końcowym przedstawiono siedem obiektów z okolic miasta. Publikacja nie jest typowym przewodnikiem, lecz oferuje panoramiczny obraz średniowiecznej architektury Nowogrodu Wielkiego. Wzbogacona o mapy, plany i kolorowe zdjęcia, w większości wykonane przez Mirosława J. Leszkę, stanowi cenne uzupełnienie polskich badań nad historią Europy Wschodniej.

Słowa kluczowe: Nowogród Wielki, republika nowogrodzka, architektura średniowieczna, cerkwie i monasteria, źródła historyczne

Recenzowana publikacja powstała w wyniku współpracy dwojga łódzkich badaczy, Zofii A. Brzozowskiej i Mirosława J. Leszki (1963–2024), realizujących grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW w latach 2017–2019. Praca składa się z przedmowy, dziesięciu rozdziałów oraz spisów władców nowogrodzkich, biskupów i arcybiskupów. Całość wieńczy okazała bibliografia. Jest to książka dotycząca peryferii średniowiecznej Europy jaką była republika nowogrodzka, a zwłaszcza jej stolica. Autorzy tego opracowania zamierzali ukazać nie tylko fragmenty z historii tego miasta oraz jego ustroju (rozdziały II–V), ale skupili się na oświeceniu w porządku geograficznym jego zabytków oraz ich historii. Przyjęte założenie konstrukcji pracy pozwoliło na realizację tego imponującego zamysłu. Doskonała znajomość źródeł pisanych, powstałych w Nowogrodzie Wielkim, okazała się niezbędna, aby wspomnieć o już nieistniejących budowlach lub słabo zachowanych. Zresztą ów motyw uważnego śledzenia – zwłaszcza – *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji (Brzozowska, Petrov, 2019; Pentek, 2020) oraz innych tekstów powstałych w kręgach monastycznych Nowogrodu Wielkiego są dowodami skrupulatności Autorów (s. 31–34). Badania te są tym cenniejsze, że Autorzy podczas badań terenowych skonfrontowali źródła z realiami. Mamy zatem do czy-

nienia z klarownym przekazem traktującym o budowlach świeckich, ich funkcjach, roli, znaczeniu. Ten porządek jest obecny przy omawianiu budowli cerkiewnych. Ich liczba – ponad czterdzieści – może wzbudzać pewne niedowierzanie, ale jest prawdziwa, a wynika ze statusu Nowogrodu Wielkiego, miasta bogatego, otwartego na świat, odgrywającego ważną rolę polityczną, gospodarczą i kulturalną do schyłku swego niezależnego bytu, tj. do podporządkowania Moskwie w 1478 r. przez Iwana III Srogiego. Ale i tak stan pewnego dobrobytu trwał jeszcze przez prawie kolejne stulecie, do momentu pojawienia się (1570 r.) opryczników Iwana IV Groźnego, którzy zdziesiątkowali mieszkańców Nowogrodu i zrujnowali gród. Wchodząc w pewne szczegóły, należy wspomnieć, że Autorzy omówili nowogrodzki kreml (*Dietinieć*, roz. VI), Targ wraz z istniejącym tam zespołem dziewięciu cerkwi. Dalej, Autorzy prowadzą czytelnika wzdłuż Strony Sofijskiej, gdzie ukazali dwanaście cerkwi (roz. VIII) oraz szlakiem Strony targowej, gdzie mamy dziewięć cerkwi (roz. IX). Obok tego bogactwa budowli sakralnych jest także słowo o okolicach Nowogrodu Wielkiego (roz. X), gdzie zaprezentowano siedem obiektów. Publikacja nie rości sobie pretensji do przewodnika, który może zostałby napisany przez historyków sztuki, nie taki był zamiar Autorów. Jednak to oni sprawili, iż czytelnik ma do dyspozycji panoramę przeszłości architektury średniowiecznego Nowogrodu Wielkiego. Pomocne są mapy i plany (s. 63–64, 75, 146) demonstrujące wręcz niezwykle zagęszczenie cerkwi, monasterów, soborów. Atutami publikacji są kolorowe zdjęcia, prawie wszystkie wykonane przez Mirosława J. Leszkę. Autorami pozostałych byli Zofia Brzozowska, Teresa Wolińska i Piotr Krężel, rysunki wykonała Elżbieta Myślińska, przydatne mapy sporządził Mirosław Michalski. Książka daje po raz pierwszy w naszej literaturze historycznej kompetentny wgląd w historię tego miasta, które zostało spenetrowane przez Autorów nie tylko na kartach latopisów, ale także podczas kwerendy terenowej, co ma niebagatelne znaczenie dla jakości tej publikacji. Sądzę, że jest to cenne uzupełnienie polskich studiów nad przeszłością tej części Europy, wręcz wypełnienie luki w obrazie, jaką mamy w wiedzy o jej historii.

Bibliography

- Brzozowska, Zofia A., Petrov, Ivan N. (2019). *Latopis nowogrodzki pierwszy starszej redakcji. Unikutowy zabytek piśmiennictwa staroruskiego i jego polski przekład*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego [Series Ceranea, t. 5].
- Pentek, Zdzisław (2020). [rec:] Zofia A. Brzozowska, Ivan N. Petrov, *Latopis nowogrodzki pierwszy starszej redakcji. Unikutowy zabytek piśmiennictwa staroruskiego i jego polski przekład*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, ss. XXX+II nlb., 401+1 nlb., il., Series Ceranea, tom 5 – Balcanica Posnanienisa. *Acta et studia*, 27: 231–234.